

Јелица ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ /Београд/

ИНТОНАЦИОНО ОБЛИКОВАЊЕ ИСКАЗА И НОРМА

Прозодијска организација говорне поруке одвија се у две неједнаке и по карактеру различите сфере. Прва од њих је акцентуација и већина њених јединица и релација које се међу њима успостављају, у конструктивној су функцији, тј. групишу и претварају фонетске јединице у речи и обезбеђују препознатљивост њихових облика. Друга сфера, интонација, такође врши, између осталог, и конструктивну функцију, и у оквиру ње она, удружена са синтаксичким средствима, речи спаја у синтагме, а ове у реченице, у групе реченица итд. Али, осим овога, интонација обликујући својим средствима говорне сегменте, обавља и више других функција, преноси многе важне информације, језичке и ванјезичке, директно остварује најфиније нијансе семантичког плана исказа. Овакво обликовање исказа, које нас овом приликом и интересује, врши се, наравно, истовремено кад и њена конструктивна функција, али за учеснике у комуникацији и њихову субјективну процену квалитета говора нису у једнакој мери приметна и препознатљива сва одступања од норме која се овде чују, посебно када се томе додају и друга, уже фонетска, која се такође манифестују као „звучање” и, разуме се, у исто време. Сва ова одступања заједно удружују се најчешће у општи, нерашчлањив утисак отежане перцепције. У њему се као појединачни јасно издвајају само: погрешна места акцената, неодговарајући типови акцената и поремећаји фонолошки релевантних односа у трајању и тону, и то обично онда када су непосредно у функцији тзв. семантички-диференцијалних средстава. У случају када су грешке и одступања неког другог типа, они, макар и бројни и фонетски упадљиви, обично остају нерашчлањени. Зато неретко у описивању оваквог збирног утиска говорници употребљавају квалификације које одговарају или уже фонетским утисцима, којих овде може и не бити („*Говори: сецкаво, зајевајући, развлачи*”), или утисцима из психолошке сфере, везаним за људске карактере („*Говори: уображено, лажно, њенемаже се...*”).

Непосредна зависност интонационе сфере говора од његовог семантичког плана резултирала је обиљем варијанти, обиљем могућности да говорник мења и модификује у овом погледу сваки свој исказ и да и најмању промену у значењу успешно исказе финим интонационим нијансирањем. Али осим тога, варијанте могу бити условљене и регионалним односно дијалекатским карактеристикама говора, као и намерним и ненамерним исказивањем говорниковог субјективног става према садржају и сабеседнику, према ситуацији и околностима у којима се комуникација одвија, као и, најчешће непланираним, акустичким информацијама о физичком или психичком стању учесника у комуникацији. У преплитању свих тих акустичких утисака, није сасвим једноставно одвојити шта у нашем исказу представља индивидуалну слободу, извршени избор, а шта психолошку црту, дијалекатску интерференцију, или неку другу супстандардну особину. Постоји, дакле, обиље и разноликост конкурентних прозодијских модела, са неједнаким могућностима њиховог уклапања у норму.

У овој прилици ћемо посматрати сегменте говора који су по карактеру неутрални. Узели смо их из говора спикера и водитеља једног броја београдских телевизијских емисија информативног и образовног карактера и из говора њихових гостију и сабеседника. На овај начин се претерана варијантност своди на разумну меру, а уједно се испитивање оријентише на сферу за коју се претпоставља да негује говор најближи захтевима ортоепске норме.

Одступања од норме у овом сегменту прозодијског обликовања углавном иду у три правца: 1) упадљиво емоционално бојење исказа и приметно исказивање субјективног става у ситуацијама где то није пожељно, настало као резултат мешања тзв. фонетских стилова, 2) испољавање локалних или дијалекатских црта и 3) превага формалних модела прозодијске организације говора над логичким уобличавањем исказа. Врло често се у истом исказу, у истом његовом сегменту, срећу испреплетена два или сва три наведена одступања, а неретко им се придружује и још понеко од мање фреквентних. У таквим случајевима се, обично, помену та вишеструка одступања исказују истовремено, али различитим компонентама интонације.

Интонационо обликовање подразумева, наравно, уобличавање од почетка до краја датог сегмента, и његов ток се уклапа у потпуности у линеарни карактер говора. Па ипак, постоје неке кључне тачке у исказу, нека места у њему где се, без обзира на помињану варијантност и слободу избора, интонационе компоненте, посебно мелодија и интензитет, јављају у тачно одређеном облику и у сталним односима према осталим местима. Односи параметара интонационих компоненти у оваквим тачкама чине основу ортоепске норме у овом њеном делу. Одступања се јављају само онда, или би требало да се јављају само онда, када промена

одговара исказивању неког посебног садржаја, или када један устаљени модел бива модификован да би се уобличила целина која до тада није имала свој прозодијски оквир. У осталим случајевима, кључне тачке задржавају своје стандардне вредности. То не значи да ће сви говорници на потпуно исти начин реализовати исказ. Тако ће, рецимо, мелодију просечне обавештајне реченице, за коју знамо да мора почети узлазним тоном и да ће после кулминације у првој половини имати благ пад до краја трајања, једни изговарати са већим а други са мањим интервалом узлазности или силазности, али ће мелодијски односи у свим кључним тачкама бити засновани на истим односима параметара.

Погледаћемо сада која су најчешћа одступања од норме у три карактеристичне тачке које су релевантне за типичне обавештајне реченице. То су иницијална позиција реченице, затим тачка споја двеју реченица у сложеној и финална позиција реченице.

Почетак реченице је у великом броју случајева стандардан, али се примећују два карактеристична одступања. Једно је везано за тон, друго за интензитет. Што се тиче тонског, оно се састоји у томе што уместо узлазног почетка и раста све до кулминације, овде имамо висок тон на самом почетку, а после тога следи пад ка крају реченице. Оваква интонација углавном представља или емоционално-експресивну модификацију основног модела (у том случају читав тон је у вишем регистру) или представља средство формалне организације исказа (и онда има каскадни пад у току целог трајања). У обе варијанте овакво интонирање је ретко код спикера, често код водитеља, посебно код репортера, уз то више код жена него код мушкараца. У следећа два оваква примера високи почетак обухвата две односно три речи (те речи су подвучене), а затим се тон спушта, почев од следеће акцентовене речи:

На културној сцени Београда и ове године ће се окупити...

Синоћ је у нашем граду отворена изложба за коју сте Ви урадили овај интересантан каталог...

Почетни тон је овде и висок и јак, и ту можемо додати да је овакав модел организације реченице сада проширен и на организацију синтагме, па се нарочито у случајевима када је на почетку везник или предлог, овакав супстандардни модел јавља и по неколико пута у једној реченици (тонски високи почеци синтагми су подвучени):

И ове суботе од 10 ујутру до три поподне, за ваше малишане...

У највећем делу анализираних реченица оба одступања се комбинују, а у малом броју примера она су раздвојена, и тамо се у делу реченица среће само тонско, а у делу – само интензитетско одступање.

Средина реченице у мелодијском погледу показује једно врло типично, и у београдској средини и северно од ње врло раширено одступање од нормe. Реч је о карактеристичном регионалном моделу који на споју двеју клауза или у низу синтагми какав постоји на пример при набрајању, подиже тонски само последњи слог, док претходни у истој речи остају ниски (речи са високим финалним слоговима су подвучене):

Оно што мене посебно *радује*, то је што ...
 И када поведу своје малишане у *школу* ...
 Видели смо како се организују маме и *шаће* ...
 И најзад смо то и *усели*, тако да сада ...
 На данашњој конференцији за *новинаре*, Ваш *колеџа*, господин *Орлић*...

А у следећем примеру се уз ово јавља још једна карактеристична промена – наиме, слог пре оног финалног, подигнутог, прави мелодијски покрет наниже, што већ није у вези са регионалним цртама него са преношењем допунских информација, неискazаних текстом поруке.¹ Тако је у следећем примеру реч *заблуда* изговорена са врло ниским медијалним слогом и и финалним који се враћа у виши регистар:

Доста је било предрасуда и заблуда...

Што се тиче интензитета, главно одступање се тиче нагомилавања тзв. „логичких” акцената, који то заправо нису, него се оваквим начином акцентног истицања сваке синтагме, а каткад и сваке речи и неком сегманту тражи ритмички ослонац у организацији иаказа. Овакав поступак наравно не остварује ефекат правог логичког акцента, већ ствара оптерећујући тип дикције, који веома замара слушаоце и деконцентрише сабеседника. У процени анкетираних субјеката такав говорник је окарактерисан као: „нападан”, „убражен”, „досадан” Ево примера у којима су подвучене речи са јасним акцентним истицањем:

Иако је реаговање администрације било уздржано и умерено, могао се ситићи утисак да су ошшишли незадовољни.

Ако бисмо зашшићу хидроизолације класичним материјалом, што значи обзићивање цићлом иостјојећеџ зида у земљи, ућоредили са облаћањем овом новом ћраком, цена материјала је чећири до иеић пута мања у користић ћраке.

¹ Ј. Јокановић-Михајлов, *Релевантне ћрозодијске каракћеристћике реченићних модела и ћихова реализација у ћовору*, II мећународни научни скуп „Актуелни проблеми граматике српског језика”, Суботица – Београд 1999, с. 233-238.

Финална позиција у реченици треба да има карактеристичан, а врло једноставан, и по општем утиску неутралан мелодијско-ритмички цртеж. Њега чине убедљиво силазан тон, пад интензитета и успорен темпо. И баш у овој позицији развија се неколико супстандардних фигура, које смо препознали у већем броју примера. Од ових одступања, овде ћемо поменути три:

Прво се састоји у изненадном и краткотрајном подизању тона непосредно пред крај реченице. Ако последња реч у њој има узлазни акценат, он се са овом модификацијом поклапа и по месту и по трајању, па она зато остаје неупадљива: само се има утисак да говорник с изразитом убедљивошћу изговара узлазне акценте у финалној позицији. Да није о томе реч, показују одговарајући силазни акценти, који уместо силазног, овде имају узлазни тон и веома су по том одступању уочљиви. Било је претпоставки да је овакав финални мелодијски цртеж настао имитирањем страних спикера и репортера у чијој дикцији постоји слична финална контура,² али је једнако могуће да је то и утицај неког од домаћих дијалеката, а они су у интонационом погледу потпуно неиспитани (узлазним акцентом је означена реална тонска карактеристика, односно изобличење финалног реченичног сегмента):

Када оваква деца савладају језик, укључују се у редовну наставу.

У другом одступању од нормe, свака реченица има облик тзв. „сигнала незавршености”, што је, како знамо, типично за тачку споја реченичних делова, а не за крај реченице. На оваквим местима, међутим, тон би морао пасти, а дужином трајања паузе исказао би се степен повезаности двеју независних реченичних целина. Уместо тога, свака реченица се завршава подигнутим тоном и паузом. Такав је случај у свим реченицама следећег примера, који говори о раду стране омладине у нашем еколошком кампу на Тари (одговарајућа места су подвучена, а паузе означене цртом):

Они су истих година и истог нивоа *радозналости*. | Спремни су не само да сазнају нешто него и да раде и да обиђу *јарк*. | Ја до сада нисам чула ни једну притужбу, нити једну неконструктивну *реченицу*. | Ја бих волела да смо могли да забележимо и те врло озбиљне дискусије на самим резерватима и местима где су *радили*.

² М. Поповић, Тенденције у јединицама интонације у информативним емисијама у медијима, интерференција прозодијских одлика из енглеског језика у српски, II међународни научни скуп „Актуелни проблеми граматике српског језика”, Суботица – Београд 1999, с. 239-246

Исти образац, али без пауза, обичнији је у дискурсном обликовању, када говорник, у неповољним околностима, њиме обезбеђује да не буде прекнут у излагању.³

И последње од финалних одступања које ћемо овде поменути, састоји се у интензитетском одступању од очекиваног нормативног модела. Наиме, или се, код једног броја говорника, последња реч сувише нагласи, без обзира на њен реални статус у семантичком смислу, или се опет, код других говорника, последња реч превише утиша и доведе до самог прага чујности. И једно и друго су начини формалне (али супстандардне) организације исказа, и оба, сваки на свој начин, у великој мери ометају добру комуникацију. Пренаглашеност нарушава хијерархијске односе успостављене у реченици, а недовољна чујност крњи поруку у делу који је каткад најинформативнији. Наводимо по један пример, прво за пренаглашавање, затим за утишавање (речи са интензитетским одступањима су подвучене):

Постоји претпоставка да они поседују тоне хемијских *средства*.
Кишни период ће трајати највероватније *до шестог*.

Анализирана одступања у све три посматране позиције различитог су порекла и имају неједнак, али у вредносном погледу негативан учинак у сфери прозодијске организације исказа. О томе би морали водити рачуна и говорници, посебно они професионални, а не мање сви који су задужени за говорну културу и неговање језика. Такође би било корисно, а за унапређивање ортоепске норме и неопходно, доћи до сазнања, како у у овом погледу стоје ствари у другим деловима наше језичке територије.⁴

³ Ј. Јокановић-Михајлов, *Прозодијска средства у организацији дискурса*, XXI међународни научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ 21/2, Београд 1993, с. 118-125

⁴ Летимичан увид у овонедељне информативне емисије подгоричког телевизијског програма показао нам је да се, и на овако малом и случајном узорку, део у овом раду анализираних појава одмах примећује.

Елица ЙОКАНОВИЧ-МИХАЙЛОВА

ИНТОНАЦИОННОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ И НОРМА

Резюме

В данной работе изучаются различные вариации мелодики и интенсивности при формировании ключевых мест фразовой интонации (начало, середина и конец). Анализ произведен на материале дикторской речи в информационных программах. Замеченные типичные отклонения от орфоэпической и просодической норм принимаются в качестве субстандартных, а их происхождение определяется как эмоционально-психологическое, региональное или диалектное, или же связывается с неадекватно употребленными средствами формальной организации высказывания.

